

Tableau de la troupe

Vrouwen, al honderd jaar een probleem in de rechterlijke macht

Leny de Groot-van Leeuwen¹

Ongerstheid over de aanwezigheid van vrouwen binnen de rechterlijke macht lijkt een constante. Werd een eeuw geleden de toon gezet door voor- en tegenstanders van deelname van vrouwen aan de rechterlijke macht, inmiddels laten degenen die zich ongerust maken over de oververtegenwoordiging van vrouwen in de rechterlijke macht zich horen.

Sinds het Kamerdebat in 1921 over de komst van de vrouwelijke rechter zijn de tijden drastisch veranderd, de samenstelling van de rechterlijke macht veranderde mee en het debat erover eveneens.² Werd een eeuw geleden de toon gezet door voor- en tegenstanders van deelname van vrouwen aan de rechterlijke macht, later lieten degenen die zich ongerust maken over de oververtegenwoordiging van vrouwen in de rechterlijke macht zich horen. Ongerstheid over de aanwezigheid van vrouwen binnen de rechterlijke macht lijkt een constante.

De ontwikkeling in de samenstelling van de Nederlandse rechterlijke macht, dat wil zeggen van de rechters en de, niet met rechtspraak belaste, leden van het Openbaar Ministerie, wordt in deze bijdrage in groepsportretten geschetst, tegen de achtergrond van die van andere landen. Discussies erover worden aangestipt en uiteindelijk geplaatst in het kader van diversiteit, waarbij de aandacht vooral uitgaat naar de man-vrouwverhouding. De bijdrage is gebaseerd op de Naamlijsten van de leden van de rechterlijke macht, beleidsstukken, onderzoeksverslagen, artikelen en boeken over dit thema, ook van mijn eigen hand. Ik begin met Vrouwe Justitia en eindig met de huidige president van de Hoge Raad.

(G)een vrouw te bekennen

Toen nog geen vrouw te bekennen was onder de rechters in Nederland, was er toch al een vrouw met aanzien duidelijk zichtbaar aanwezig in de gebouwen van het recht: Vrouwe Justitia. Naar deze personificatie van het recht kijken allen op. Zij prijkt ook nu nog hoog op het dak, op het timpaan van de gevel, als standbeeld of op een schilderij, afgebeeld met zwaard, weegschaal en blinddoek.³ Het zwaard vanwege het oordeel dat geveld moet worden, de weegschaal laat zien dat argumenten van de partijen zorgvuldig afgewogen worden en de blinddoek toont haar

onpartijdigheid.⁴ Justitia appelleert aan aspirationele normen; aspiraties en idealen die nastrevenswaardig zijn, maar niet geheel bereikbaar voor mensen van vlees en bloed. Zij toont de perfectie waarnaar de rechter dient te streven in de praktijk van alledag, als een luisterend en lichtend voorbeeld.

Het rechtspreken zelf is eveneens te zien op kunstwerken in gerechtsgebouwen; de afgebeelde rechters zijn dan doorgaans mannen. De bekendste is ongetwijfeld de Bijbelse Salomo, die oordeelt over de toewijzing van een kind aan een van de twee vrouwen die beiden beweren de moeder te zijn. Salomo staat symbool voor het wijze rechterlijke oordeel in een concrete zaak.

Weliswaar kan een vrouw dienstdoen als zinnebeeld, maar als rechter of lid van het Openbaar Ministerie was zij lang afwezig. Tot aan het begin van de twintigste eeuw bleef zij eenvoudigweg buiten onze belevingswereld. Dat is niet zo verwonderlijk.

Auteur

1. Prof. dr. L.E. de Groot-van Leeuwen is verbonden aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Zij betuigt haar dank aan Hans den Tonkelaar voor zijn opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

Noten

2. Zie voor een uitvoerige behandeling van het debat in de politiek en de Hoge Raad de bijdrage van Rowin Jansen. Zie voor de discussies over de benoembaarheid van vrouwen in de rechterlijke macht o.a. Marc de Werd, *De Benoeming van rechters. Constitutionele aspecten van de toegang*

tot het rechtersambt in Nederland en in de Amerikaanse deelstaat New York, Arnhem: Gouda Quint 1994.

3. Bijvoorbeeld het schilderij van Johan van Swinderen in het gerechtsgebouw te Zutphen en het beeld van Elselien van der Graaf voor het gerechtsgebouw in Utrecht.

4. Zie o.a. Marian de Rooij, 'Vrouwen in de rechtszaal' en Maarten van Wel, 'Het zwaard van Vrouwe Justitia', in: L.E. de Groot-van Leeuwen, J.D.A. den Tonkelaar & H.A.E. Uniken Venema (red.), *Verhalende rechtspraak*, Deventer: Kluwer 2011, respectievelijk p. 107-118 en p. 171-186.

Helen Verhoeven, 2015, Hoge Raad, Olieverf op doek, 400 x 647 cm

Hoewel de eerste universiteit van de Westerse wereld, de universiteit van Bologna opgericht in 1088, direct bij haar oprichting ook vrouwen toeliet tot het onderwijs en de examens, kwam daar op een enkele uitzondering na niet veel van terecht. Eeuwenlang werden vrouwen vrijwel overal uitgesloten van het universitaire onderwijs. Aan het einde van de negentiende eeuw kwam daar verandering in, zo ook in ons land.⁵ In 1897 schreef Elisabeth Carolina (Lizzy) van Dorp (1872-1945) zich als eerste vrouw in aan een Nederlandse rechtenfaculteit. Zij behaalde haar meestersdiploma in 1901 en promoveerde in 1903. In 1900 was ongeveer 2% van de in het totaal 519 rechtenstudenten vrouw, in 1910 was dat percentage gestegen tot negen.⁶

Omstreeks 1915 kwam de discussie op gang over de mogelijkheid om vrouwen tot rechter te benoemen; hierover verschenen publicaties in het *Weekblad van het recht*, adviezen van de president van de Hoge Raad en de procureur-generaal bij de Hoge Raad, preadviezen van de Nationale Vrouwenraad, er werden stellingen opgenomen in proefschriften en zowel in 1921 als in 1946 debatteerde de Tweede Kamer over dit thema.⁷ Als argument tegen de benoembaarheid van vrouwen in de rechterlijke macht werden aanvankelijk juridische beletselen genoemd, die overigens in werkelijkheid afwezig waren.⁸ Later werd vooral de maatschappelijke onwenselijkheid van vrouwelijke rechters in stelling gebracht.

Een extra hindernis was er voor getrouwde vrouwen, die de hoogste prioriteit bij het gezin dienden te leggen. Het was een huwelijk of een werkkring, althans voor de beschaafde stand. Zo ook voor rechters. In maart 1947 nog stelde minister Van Maarseveen in de Eerste Kamer dat een vrouw niet én rechter én huisvrouw kon zijn. Het rechtersambt eiste immers de gehele mens. Een vrouw

kon in zijn ogen niet volledig rechter zijn en tevens de volledige gezinstaat op zich nemen.⁹ Tegen deelname aan de rechterlijke macht van de ongetrouwde vrouw bleken echter weinig argumenten overeind te blijven. Dat was in Nederland zo, maar ook elders.

De eersten in de troupe

In Rusland werd de eerste vrouwelijke rechter al in 1917 benoemd. In de V.S., Duitsland, Oostenrijk, Spanje, Polen, Tsjecho-Slowakije, Zweden, Denemarken en Turkije werd de rechterlijke macht voor vrouwen opengesteld gedurende het Interbellum.¹⁰ Toen na de Tweede Wereldoorlog een ernstig tekort aan rechters ontstond, had dit in veel landen, net als voor andere beroepen en sectoren, tot gevolg dat bezwaren tegen deelname van vrouwen aan het arbeidsproces niet meer de doorslag gaven. Sindsdien maakten ook in Frankrijk, België en Nederland vrouwen deel uit van de rechterlijke macht. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw werden vrouwen benoemd in de rechterlijke macht van Italië en het Verenigd Koninkrijk. In Portugal ten slotte verscheen de eerste vrouwelijke rechter pas in 1974 ten tonele. Opvallend is het dat in die landen waar ook sprake was van lekenrechtspraak, zoals in Duitsland en Frankrijk, deze eerder dan de professionele rechtspraak werd opengesteld voor vrouwen.

De eerste benoeming van een vrouwelijke rechter in Nederland kwam moeizaam tot stand. Nadat Johanna (Han) Clementina Hudig (1907-1996) aanvankelijk was gevraagd voor de functie van griffier, waar zij van afzag, werd zij uiteindelijk in 1947 als eerste vrouwelijke rechter beëdigd in Rotterdam.¹¹ Daarvoor was zij onder meer als inspectrice bij de kinderpolitie in Rotterdam werkzaam geweest. In haar proefschrift *De criminaliteit der vrouw* (1939) had zij de stelling opgenomen dat ook vrouwen in

Bij het Openbaar Ministerie duurde het tot de jaren zestig van de twintigste eeuw alvorens de eerste vrouwen werden benoemd

het rechtersambt benoemd zouden moeten kunnen worden. Hudig werkte bijna dertig jaar als kinderrechter bij de arrondissementsrechtbank.¹² Haar loopbaan was voorbeeldig. Van 1957 tot 1972 was zij tevens buitengewoon hoogleraar kinderrecht en kinderbescherming in Utrecht en ontving een eredoctoraat van de Katholieke Universiteit Nijmegen. Naast haar werkzaamheden als rechter en hoogleraar maakte zij deel uit van vele besturen op het gebied van haar expertise.¹³

Bij het Openbaar Ministerie duurde het tot de jaren zestig van de twintigste eeuw alvorens de eerste vrouwen werden benoemd. Het werd kennelijk gezien als een heel avontuur. 'Experiment bij het ministerie van justitie', zo luidt de kop boven een krantenartikel in 1962 over de benoeming van Johanna Maria Catharina Cariot (geb. 1927) tot parketsecretaris, een opleidingsfunctie van het Openbaar Ministerie, bij de arrondissementsrechtbank in Amsterdam.¹⁴ In 1964 werd zij gerechtssecretaris in Arnhem, vervolgens in datzelfde jaar substituut-griffier en in 1968 rechter-plaatsvervanger aan de rechtbank aldaar. In 1969 werd zij kinderrechter te Dordrecht.¹⁵ In 1979 volgde haar benoeming tot rechter-plaatsvervanger in Utrecht en in 1986 werd zij raadsheer-plaatsvervanger aan het gerechtshof te Den Haag.¹⁶

Tot 1962 was Cariot, net als Hudig, inspectrice bij de kinderplicht.¹⁷ Zij vertelt in het genoemde artikel dat lang niet iedere officier van justitie het ambieert jeugdzaken te doen.

'Daar juist vrouwen daarvoor meer belangstelling hebben, leek het me in die gevallen eigenlijk voor de hand liggend, vrouwelijke officieren van justitie te hebben.'

Daarom was ze maar eens naar het ministerie gestapt om erover te praten. Op de vraag van de journalist of het

beroep van officier van justitie in het algemeen geschikt is voor een vrouw, antwoordt zij dat zij zich 'kan voorstellen dat er bezwaren zijn. (...) Als het niet alleen jeugdzaken betreft, moet je ook naar een grote brand, een moord. Dat is wellicht inderdaad minder geschikt voor vrouwen'.¹⁸ Of het om die reden is weten we niet, maar zij koos toch voor het rechterschap. Het was A.H. de Vries (geb. 1932) die, na drie jaar werkzaam te zijn geweest als parketsecretaris, in 1967 als eerste vrouwelijke substituut-officier van justitie werd geïnstalleerd, en wel te Amsterdam.¹⁹ Dat mocht echter niet lang duren, zij kreeg vanwege haar huwelijk in 1972 eervol ontslag.²⁰

Gezien hun eerdere werkervaring bij de kinderplicht, lag het voor de hand dat de twee eerste vrouwelijke leden van de rechterlijke macht, Hudig en Cariot, het jeugd- of kinderrecht tot hoofdtaak kregen, deze ervaring heeft ongetwijfeld een rol gespeeld bij hun benoeming, die plaatsvond nadat de functie van kinderrechter in 1921 was ingesteld.²¹ In het algemeen werden rechters geacht alle soorten zaken te kunnen behandelen, bovendien was het gewoonte dat de rechters na verloop van tijd van sector wisselden binnen de gerechten. Hierop werd voor de kinderrechter een uitzondering gemaakt. De grote rechtbanken kozen ervoor om iemand uit de kinderbeschermingswereld aan te trekken en om de functie van kinderrechter voor langere tijd te laten vervullen.²² Het kinderrecht was bovendien een werkterrein dat bij uitstek geschikt werd geacht voor vrouwen. Uitvoerig werd al begin jaren twintig ook in de Tweede Kamer gedebatteerd over de mogelijkheid om vrouwen alleen als kinderrechter te kunnen benoemen. Een van de redenen daarvoor was het tekort aan kinderrechters.

Het was ook geen toeval dat zowel Hudig, Cariot en De Vries, als de hierna genoemde eerste vrouwelijke raadsheer bij de Hoge Raad, bij benoeming ongehuwd waren. Het was voor gehuwde vrouwen op grond van wettelijke

5. Ulrike Schultz, 'Introduction Gender and Careers in the Legal Academy: Overview and Synthesis', in: Ulrike Schultz, Gisela Shaw, Rosemary Auchmuti & Margaret Thornton, Gisela Shaw (eds.), *Gender and Careers in the Legal Academy*, Oxford: Hart publ. 2021, p. 4-5.

6. Leny de Groot-van Leeuwen, 'De feminisering van de juridische beroepen, een overzicht van onderzoeksresultaten', *JV* 1997, p. 103-107.

7. Zie de dissertaties van J. Overwater, *De reclassering van strafrechtelijke meerderjarigen in Nederland* (stelling IX), 1919 en van J.C. Hudig, *De criminaliteit der vrouw*, 1939.

8. Vgl. Marc de Werd, 'Vrouwen in de rechterlijke macht', *Nemesis Tijdschrift voor*

Vrouw en Recht, 1999, afl.6, p. 168-183.

9. *Handelingen I* 1946/47, 33, p. 496-497.

10. Zie Ulrike Schultz & Gisela Shaw, 'Introduction: Gender and Judging: Overview and Synthesis', in: Ulrike Schultz & Gisela Shaw (eds.) *Gender and Judging*, Oxford: Hart publ. 2013, p. 1-51.

11. Marc de Werd, 'Vrouwen in de rechterlijke macht', *Nemesis* 1999 p. 168-183, met name p. 179-180; Chr. Kok, *Rotterdamse Juristen uit vijf eeuwen*, Hilversum: Verloren 2009, p. 341-350.

12. Zie L.E. de Groot-van Leeuwen, 'Een vervaagd groepsportret', in: M.W. van Boven en P. Brood (red.), *Tweehonderd jaar rechters*, Hilversum: Verloren 2011, p. 49-78; en Leny de Groot-van Leeuwen, 'Vrouwen in de rechterlijke macht, van

eigen hoekje naar de top', in: Margreet de Boer & Marjan Wilders (red.) *Vrouw & recht, De beweging, de mensen, de issues*, Amsterdam: Amsterdam University Press 2009, p. 25-29.

13. Zie voor de levensschets van Han Hudig de bijdrage van Esther de Boer in deze aflevering, *NJB* 2021/2061.

14. Gedurende de loop der jaren zijn de benamingen en de inhoud van de functies bij het Openbaar Ministerie aan tal van veranderingen onderhevig geweest. Soms, zoals bij Cariot, werd de functie van parketsecretaris als een opleidingsfunctie beschouwd.

15. *Leidsch Dagblad* 4 augustus 1973, p. 15.

16. Naamlijst leden rechterlijke macht 1990.

17. Naamlijst leden rechterlijke macht 1966.

18. *Algemeen Dagblad* 24 februari 1962.

19. Naamlijst leden rechterlijke macht 1966.

20. Zie voor een beschrijving van de vrouwen bij het Openbaar Ministerie ook M.E. Verburg, *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie*, deel IV, 1945-1971 (binnenkort te verschijnen).

21. Wet van 5 juli 1921, *Stb.* 1921, 834.

22. W. Coster, G. Kok & K.G.F. van der Kraats, 'De rekrutering van het korps. Een vergelijkend onderzoek naar de leden van de rechtbanken te Rotterdam en Zwolle', in: Maarten van Boven & Paul Brood (red.) *Tweehonderd jaar rechters*, Hilversum: Verloren 2011., p. 113-153, met name p. 129.

Toen vrouwen eenmaal in wat ruimere aantallen aanwezig waren zat de angst voor te veel vrouwen er al vroeg in, niet alleen bij de buitenwereld, maar ook bij de rechterlijke macht zelf

bepalingen en beleidsrichtlijnen niet mogelijk om in overheidsdienst te werken.²³ Pas in 1957 werd deze bepaling uit het Algemeen Rijks Ambtenaren Reglement geschrapt en pas in 1976 werd in het Burgerlijk Wetboek een ontslagverbod bij huwelijk, zwangerschap en bevalling opgenomen.²⁴

Gedurende lange tijd bleef het bij een of enkele vrouwelijke rechters op de rechtbanken. Toen in 1957 Anna Augusta (Guusje) Leonie Minkenhof (1909-2005) als eerste vrouwelijke rechter aan de rechtbank in Den Haag werd beëdigd, waren er alleen in Amsterdam en Rotterdam vrouwelijke rechters werkzaam. Voor de rechterlijke macht gold hetzelfde als voor vele andere beroepen: vrouwen maken langzamer carrière en hoe hoger een functie hoe minder vrouwen (verticale segregatie). Zo niet Minkenhof. Na haar benoeming tot rechter in 1957, werd zij, in 1964, advocaat-generaal bij het Hof Amsterdam, in 1965 werd zij tevens, als eerste vrouw, waarnemend advocaat-generaal bij de Hoge Raad, in 1966 volgde haar benoeming tot advocaat-generaal bij de Hoge Raad en een jaar later werd zij de eerste vrouwelijke raadsheer bij de Hoge Raad.²⁵ Een jaar voor haar pensioen, in 1978, werd zij vice-president.²⁶ Wij zullen haar in de laatste paragraaf van deze bijdrage nogmaals tegenkomen.

De groeiende groep binnen de *troupe*

Vrijwel overal ter wereld groeide de vrouwelijke rechtenstudentenpopulatie aanvankelijk traag. In Nederland steeg het percentage vrouwelijke studenten van negen in 1910, naar twaalf in 1920 en gedurende de periode 1950-1980 van twintig naar dertig.²⁷ Voor de rechterlijke macht was het nog langer wachten op de sprong voorwaarts; voorlopig behoorden de vrouwen tot een minderheid. In 1964 was het percentage vrouwelijke leden van de rechterlijke macht ruim twee, in 1969 was dat ruim drie. Tot aan de jaren zeventig van de vorige eeuw bleef de deelname van vrouwen aan de gehele rechterlijke macht beperkt tot ongeveer 5%. Daarna steeg het aantal vrouwen binnen de zittende magistratuur van 7% in 1974 tot 34% in 1995 en binnen het Openbaar Ministerie van 1,5% tot 33%.²⁸ Hiermee was de overgang van een mannenberoep naar een gemengd beroep gerealiseerd.²⁹

De participatie van vrouwen in de rechterlijke macht was dus aanzienlijk toegenomen, maar bleef, vanzelfsprekend, achter bij de studentenpopulatie van de rechtenfaculteiten in ons land, die begin jaren negentig een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen en mannen had bereikt.

Het overheidsbeleid was er mede debet aan dat de deelname van vrouwen aan de rechterlijke macht lange tijd beperkt bleef. Hoewel het beleid ter bevordering van arbeidsparticipatie van vrouwen door de rijksoverheid van start ging in de tweede helft van de jaren zeventig, gold pas vanaf 1983 een verplichting voor de basisscholen om

te voorzien in de mogelijkheid van overblijven tussen de middag, en de verbeteringen van verlofregelingen en opvangvoorzieningen voor jonge kinderen dateren van eind jaren tachtig, begin jaren negentig. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat relatief veel vrouwen als deeltijdrechter werkzaam waren, sinds de mogelijkheid daartoe in 1972, toen de zogenoemd bezoldigd rechter-plaatsvervanger zijn intrede deed.³⁰ Deze positie bracht echter niet alleen een verschil in aantal uren besteed aan het beroep met zich mee, er waren ook belangrijke verschillen in rechtspositie. Deeltijdrechters waren rechtspositioneel achtergesteld: de parttimer was niet voor het leven benoemd, kon slechts voor een bepaalde tijd worden aangewezen en de beloningsstructuur was anders en de promotiekansen waren beperkt. In de praktijk betekende dit bovendien dat de positie van rechter-plaatsvervanger op de diverse rechtbanken uiteenlopende gevolgen kon hebben zoals het niet deelnemen aan rechtbankvergaderingen, geen sollicitanten ontvangen en altijd 'jongste' rechter blijven, wat met zich meebrengt dat zij niet de meervoudige kamer mocht voorzitten.³¹

Naarmate de groep vrouwelijke rechters bij de rechtbanken toenam, verschoof het debat: de kwestie was niet langer of vrouwen deel zouden kunnen uitmaken van de rechterlijke macht, zij zaten er immers al, maar of vrouwen en mannen evenredig vertegenwoordigd dienden te zijn. Frappant is dat al in de jaren tachtig de indruk bestond dat de man-vrouw verhouding min of meer gelijk was, of in ieder geval gunstig afstak bij vergelijkbare beroepsgroepen. Kennelijk is de zichtbaarheid van vrouwen zo groot dat het aantal vrouwen, ook door de beroepsgroep zelf, sterk wordt overschat. 'Ik heb de indruk dat wij meer vrouwen hebben dan in andere hoge beroepen', aldus een raadsheer.³² En daarmee ontstond de bezorgdheid over het toenemende aantal vrouwelijke rechters. Toen vrouwen eenmaal in wat ruimere aantallen aanwezig waren, zat de angst voor te veel vrouwen er al vroeg in, niet alleen bij de buitenwereld, maar ook bij de rechterlijke macht zelf: 'Ik denk niet dat er te veel vrouwen in moeten zitten. Justitie is toch al lang bezig geweest met veel vrouwen aannemen. Ik vind dat overdreven (...). Te veel vrouwen is niet goed. Soms zit je op een zitting met rechters, een officier en een griffier die allen vrouw zijn,' aldus een vrouwelijke officier van justitie in 1989.³³ En een rechter in dezelfde tijd:

'Niet nog meer vrouwen bij de rechterlijke macht, nee er zitten er genoeg. Het is nu wel genoeg geweest. Laat ze nu maar weer eens wat mannen binnenhalen.'³⁴

Later, in 2000, laat Benjamin (Ben) J. Asscher, de voormalig president van de rechtbank Amsterdam, een soortgelijk geluid horen over de feminisering van de rechtbank:

'Ik heb eens een kamer zich zien terugtrekken voor beraad toen er drie vrouwelijke rechters waren, een vrouwelijke griffier en ook nog een vrouwelijke officier, terwijl er in de beklagdenbank een Marokkaanse verdachte zat. Ik vind dat niet kunnen. Voor een Marokkaan is een vrouw een niet helemaal serieus te nemen wezen.'³⁵

Toch was niet iedereen overtuigd van de oververtegenwoordiging van vrouwen. In de politiek werd nog een actief emancipatiebeleid gevoerd waarin concrete doelen werden gesteld met betrekking tot de vertegenwoordiging van vrouwen. Zo vermelden de *Handelingen* van de Tweede Kamer in 2004 dat vrouwen 50% van kabinet, parlement, Europarlement, Provinciale Staten en van de rechterlijke macht zouden moeten uitmaken in 2010.³⁶ Kennelijk was er tegelijkertijd in de ogen van de een sprake van oververtegenwoordiging van vrouwen en in die van de ander van ondervertegenwoordiging.

De meerderheid in de *troupe*

Voornoemde geluiden omtrent de ondervertegenwoordiging zijn weggeëbd, maar die over de oververtegenwoordiging van vrouwen in de rechterlijke macht zijn tot op de dag van vandaag te horen. Maar eerst de aantallen. De toename van vrouwen in de studentenpopulatie is een algemene trend in grote delen van de wereld. Tegenwoordig hebben de vrouwelijke studenten de overhand in Nederland (ongeveer 60%) met als gevolg dat steeds meer beroepen waarvoor een universitaire scholing vereist is van mannenberoepen gemengde beroepen zijn geworden.³⁷

Dat geldt eveneens voor de rechterlijke macht in vrijwel heel Europa, waarbij overigens de *common law* landen enigszins achter zijn gebleven.³⁸ Bij de Nederlandse rechtbanken was omstreeks de eeuwwisseling een evenredige verhouding van vrouwelijke en mannelijke rechters bij de rechtbanken bereikt, en vormden de vrouwen een decennium later de meerderheid. Deze opmars ging met rasse schreden voorwaarts: sedert 2019 zijn er meer vrouwen dan mannen werkzaam als raadsheer bij de gerechtshoven, en ook van de overige verticale segregatie is steeds minder sprake.³⁹

Aan de feminisering van beroepen worden tal van negatieve gevolgen toegeschreven, die veelal een zwakke onderbouwing hebben

De eerste vrouwelijke rechtbankpresident, C. (Corry) A. Terwee-van Hilten, werd pas in 1991 benoemd; in 2005 waren er drie vrouwelijke presidenten van de (toen negentien) rechtbanken, terwijl de gerechtshoven en bijzonder colleges het nog zonder vrouwelijke presidenten moesten doen.⁴⁰ Vijftien jaar later, in 2020, zijn er meer vrouwelijke dan mannelijk rechtbankpresidenten, te weten zes van de elf. Bij de gerechtshoven en bijzondere rechtscollages ligt dat anders, daar is slechts een van de vijf presidenten een vrouw, de president van het Hof Den Haag, Marieke Koek.⁴¹

Aan de feminisering van beroepen worden tal van negatieve gevolgen toegeschreven, die veelal een zwakke onderbouwing hebben. Eén daarvan is dat de toename van vrouwen ten koste gaat van het imago van een beroep.⁴² Een ander negatief gevolg, specifiek voor de rechterlijke macht, kwam naar voren naar aanleiding van een beleidsplan van de Haagse rechtbank om een voorkeursbeleid voor mannen te voeren. Onder anderen Theo Hiddema, Theo de Roos, Marijke Malsch en woordvoerders van de Rechtspraak roerden zich in het publieke debat erover. De algemene teneur was: voor de beeldvorming en de legitimiteit van de rechtspraak is het van belang dat er een evenwichtige samenstelling van de rechterlijke macht is.⁴³

Diversiteit van de *troupe*

Diversiteit, vrijwel niemand is er tegen in de huidige pluriforme democratisch westerse wereld, maar de praktijk is weerbarstig, voor alle beroepsgroepen.⁴⁴ Daar komt bij dat velen binnen de rechterlijke macht en daarbuiten geneigd zijn de rol die achtergrondkenmerken zoals gender, etni-

23. Zie over de positie van vrouwelijke Rijksambtenaren die in het huwelijk traden: het KB 1924 en de Wijziging van het Algemeen Rijksambtenaren Reglement 1934, die behelzen dat vrouwelijke Rijksambtenaren die in het huwelijk treden (behoudens beperkte uitzondering) met ingang van de dag van het huwelijk eervol zouden worden ontslagen.

24. Zie voor de geschiedenis van de wetgeving met betrekking tot de officiële uitsluiting van vrouwen de bijlage in B.P. Sloot, *Ervaringen van vrouwelijke juristen*, Nijmegen, 1980, p. 167-172.

25. Naamlijst leden rechterlijke macht 1974; Th.B. Ten Kate, 'In Memoriam mr. Anna Augusta Leonie Minkenhof (1909-2005)', *NJB* 2005, afl. 44, p. 2319-2320.

26. Kees Kuiken, 'Gusje Minkenhof', in: Els Kloek (red.), *1001 vrouwen in de 20de eeuw*, Nijmegen: Vantilt 2018, p. 849-850.

27. Lenny de Groot-van Leeuwen, 'De feminisering van de juridische beroepen, een overzicht van onderzoeksresultaten', *JV* 1997, p. 103-116.

28. Zie voor een overzicht van het aandeel van vrouwen in de rechtenstudie en de klassieke juridische beroepen van 1950 tot 1995, Lenny de Groot-van Leeuwen 1997, p. 105.

29. Lenny de Groot-van Leeuwen 1997, p. 105.

30. Sinds jaar en dag zijn er naast bezoldigde ook honoraire rechters-plaatsvervanger, die op oproepbasis worden ingezet.

31. Dorothea F.M. Twaalfhoven, 'Deeltijdar-

beid rechterlijke macht', *Trema* 1984, afl. 10, p. 335-336.

32. L.E. de Groot-van Leeuwen, *De rechterlijke macht in Nederland*, Arnhem: Gouda Quint 1991, p. 148.

33. In een interview ten behoeve van mijn onderzoek waarover in 1991 verslag is gedaan.

34. L.E. de Groot-van Leeuwen, 1991 p. 153.

35. Ben Asscher, in: Kees Versteegh, 'Waar is de nobiliteit gebleven?', *NJB* 14 januari 2000, afl. 2, p. 78.

36. *Handelingen II* 2003/04, 30.

37. VSNU 2017.

38. CEPI, *Evaluation Report of Judicial systems 2018-2020*, Evaluation Cycle 2020, p. 64 e.v.

39. De Rechtspraak, Jaarverslag 2020.

40. De Rechtspraak, Jaarverslag 2005.

41. De Rechtspraak, Jaarverslag 2020.

42. Zie uitvoeriger over de relatie tussen de status van een beroep en het aandeel van vrouwen erin de bijdrage van Ashley Terlouw in deze aflevering, *NJB* 2021/2066.

43. *Algemeen Dagblad* 22 mei 2014; *Trouw* 22 mei 2014.

44. Sloot onderscheidt beschrijvende en substantieve diversiteit. De eerste kan direct worden waargenomen, zoals sekse en ras-kenmerken, de tweede gaat om diversiteit in gedachtegoed, Ben P. Sloot, 'Moeten rechters lijken op de Nederlandse bevolking. Officiële uitsluiting van vrouwen in juridische beroepen', *NJB* 1980, afl. 45/46, p. 1186.

De rechterlijke macht heeft een geweldige prestatie geleverd op het gebied van de deelname van vrouwen op alle niveaus. Dat dient ook te gebeuren voor de deelname van mensen met verschillende etnische en religieuze achtergronden

sche herkomst, politieke achtergrond of geloofsovertuiging zouden kunnen spelen in hun beroepsmatige beslissingen, te bagatelliseren of ontkennen. Voor een rechter mag het niet uitmaken waar zijn wieg stond, welke politieke voorkeur hij heeft of tot welke kerk hij behoort en dus maakt het ook niet uit, is de gedachte. Voor substantiele representatie, in het professionele werk rekening houden met een achterban, is binnen deze gedachtegang geen plaats. Paradoxaal genoeg wordt vrijwel door eenieder gepleit voor een rechterlijke macht waarin alle overtuigingen, voorkeuren en kleuren van de bevolking vertegenwoordigd zijn. Een oplossing voor de paradox wordt gevonden door te stellen dat het voor het rechterlijk werk, met name de rechterlijke beslissingen, weliswaar niets uitmaakt, maar dat de samenstelling wel van belang is vanwege de gelijke kansen voor personen uit alle bevolkingsgroepen en het beeld van de rechterlijke macht bij het brede publiek. Als de rechterlijke macht een afspiegeling is van de gehele bevolking, in descriptieve zin representatief is, dan is dat ook van symbolische betekenis.

Welke criteria in het debat en beleid een rol spelen, verschilt naar plaats en tijd. In Duitsland en Frankrijk is de diversiteit naar etnische afkomst nauwelijks een thema, voor de positie van vrouwen bestaat wel al langere tijd aandacht. In Engeland, de VS en Canada krijgt de diversiteit van de rechterlijke macht voor zowel etnische minderheden als vrouwen al tientallen jaren veel aandacht.⁴⁵

Overwegingen met betrekking tot achtergrondkenmerken hebben in de selectiepraktijk van de rechterlijke macht en in het debat daarover in Nederland altijd een rol hebben gespeeld. In 1919 bijvoorbeeld, was de beroepsmatige achtergrond van rechters in de Tweede Kamer aan de orde. Gesteld werd dat de werving voor de rechterlijke macht zou moeten worden gericht op juristen met een meer uiteenlopende levenservaring dan alleen de ambtenarij. Vooral bij de benoemingen van de leden van het hoogste rechtscollege van ons land werden in de loop der tijd uiteenlopende kenmerken van belang geacht.⁴⁶ Daarbij ging het soms om geografische, dan weer om levensbeschouwelijke of etnische criteria.⁴⁷ Zo plaatste de Hoge Raad in 1902 een Friese kandidaat als eerste op de aanbevelingslijst en had de Hoge Raad tot 1969 zogenoemde katholieke zetels, terwijl zich in 2011 een maatschappelijk debat ontspon over de politieke achtergrond van een kandidaat voor de Hoge Raad.

In veel landen klinkt de roep om een diverse rechterlijke macht al tientallen jaren.⁴⁸ Waar de verhouding van mannelijke en vrouwelijke rechters vaak wel duidelijk is, zijn gegevens over andere kenmerken, zoals etnische achtergrond, geloofsovertuiging of handicap niet of nauwelijks beschikbaar. Toch is het wel duidelijk dat etnische minderheden vrijwel overal in de westerse wereld onder-

vertegenwoordigd zijn in de rechterlijke macht in vergelijking met hun aandeel in de bevolking.⁴⁹ Ook in Nederland waren cijfers over minderheden in de rechterlijke macht tot voor kort niet beschikbaar, maar sinds enkele jaren wordt inzicht geboden in de migratieachtergrond van Nederlandse rechters door de Raad voor de rechtspraak. Het Jaarverslag van 2020 vermeldt dat 10% van de rechterlijk ambtenaren een westerse en 3% een niet-westerse migratieachtergrond heeft.⁵⁰

Zoals er in Nederland lange tijd geen vrouwelijke rechters waren, ofschoon er geen formele juridische belemmeringen bestonden, zo verging het ook de zwarte minderheid van de bevolking in de Verenigde Staten. De amendementen op de federale constitutie van 1868 en 1870 bepaalden dat zwarte en blanke burgers gelijke rechten hebben, maar de praktische gevolgen ervan lieten in menig opzicht op zich wachten, zo ook voor de rechterlijke macht. Pas in 1924 werd voor het eerst een zwarte rechter benoemd, tot rechter in het gerechtshof van Chicago.⁵¹

De 'eerste en enige zwarte rechter in ons land' was Willy Fränkel (geb. 1920), aldus *NRC-Handelsblad* in 1985. Fränkel was geboren in Paramaribo en getogen op Curaçao.⁵² Hij werd in 1965 waarnemend griffier aan de Rechtbank Rotterdam, in 1967 rechter-plaatsvervanger en in 1968 rechter aldaar. Over die begintijd zegt Fränkel:

'Het probleem kleuring bestond hier nog niet'.

Van 1968 tot 1974 was hij lid van het Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen. In 1974 keerde hij terug naar de Rotterdamse rechtbank.⁵³ In 1985 ging hij met pensioen.

De eveneens uit Paramaribo afkomstige H. (Hennah) Yvonne Buyne (1952-2012) slaagde in 1974 voor het doctoraalexamen Nederlands recht, in hetzelfde jaar nog⁵⁴ werd zij rechterlijk ambtenaar in opleiding en in 1980 volgde een deeltijdaanstelling als plaatsvervangend officier van justitie bij het arrondissementsparket in Groningen. Buyne was daarmee 'de eerste zwarte vrouw in de Nederlandse rechterlijke macht'.⁵⁵ In 1983 werd zij benoemd, als eerste zwarte, bezoldigde rechter-plaatsvervanger, eveneens in Groningen en in 1990 werd zij voltijds rechter aldaar.⁵⁶ Na een korte periode in de gemeentepolitiek van Amsterdam was zij van 1998 tot 2007 raadsheer in het Hof Arnhem.

De rechterlijke macht heeft een geweldige prestatie geleverd op het gebied van de deelname van vrouwen op alle niveaus. Dat dient ook te gebeuren voor de deelname van mensen met verschillende etnische en religieuze achtergronden, omwille van de (perceptie van) gelijke kansen voor eenieder, omwille van de beeldvorming en omwille van een evenwichtige cultuur van de rechterlijke macht als geheel.

De eersten van de *troupe*: het schilderij

Wie nu staat voor het gebouw van de Hoge Raad ziet de standbeelden van zes mannen, grote rechtsgeleerden uit een ver verleden, wie de Hoge Raad binnenloopt, komt langs de receptie 'met de altijd vriendelijke en gastvrije dames',⁵⁷ en even verderop in de ontvangstruimte van de grote zittingszaal ontmoeten we op het schilderij 'Hoge Raad' niet alleen Vrouwe Justitia, die achter de rechters staat, maar ook een concrete vrouwelijke rechter, de eerste vrouwelijke raadsheer bij de Hoge Raad, Guusje Minkenhof. Zij zit helemaal rechts naast, met uitzondering van de voormalige president mr. L. (Lodewijk) E. Visser (1871-1942), anonieme collega's.⁵⁸ Omdat er minder

vrouwen dan mannen deel uit maken van dit college, zijn de vrouwen aan de zijkanten geplaatst.⁵⁹

Vrouwen, als lekenrechters in het buitenland, en in ons land als griffiers, later als kinderrechters en jeugdofficieren en rechters-plaatsvervangers, waren lange tijd vrijwel uitsluitend aan de voet van de rechterlijke piramide te vinden. Maar, vanaf Guusje Minkenhof tot en met de huidige, eerste vrouwelijke, president van de Hoge Raad, Dineke de Groot, treffen we vrouwen aan op voorname rechterlijke posities. Het wachten is nog op de vrouw met een, symbolische,⁶⁰ hoofddoek in toga, afgebeeld op het schilderij, die links achter Minkenhof staat 'in afwachting van het moment dat ook zij haar plaats zal innemen'.⁶¹ ●

45. A. Böcker & L.E. de Groot-van Leeuwen, *Meer van minder in de rechterlijke macht, Etnische diversiteit onder rechters in zes landen*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2006.

46. Ongeacht eventuele formele selectiecriteria, zoals de Grondwet van 1814 die in art. 102 stelde dat raadsheren zoveel mogelijk dienden te worden gekozen uit 'alle provinciën en landschappen'.

47. Leny de Groot-van Leeuwen, 'Religie van rechters doet ertoe', in: Hansko Broeksteeg & Ashley Terlouw (red.) *Overheid, recht en religie*, Deventer: Kluwer 2011, p. 271-283.

48. Zie bijvoorbeeld voor Canada, Avner Levin & Asher Alkoby, 'The Diversity of the

Canadian Judiciary, Shouldn't be the bench a mirror?', *Onati Socio-legal Series* [on-line] 2017, 7, 4, p. 717-751, <http://ssrn.com/abstract=3034201>.

49. A. Böcker & L.E. de Groot-van Leeuwen, *Meer van minder in de rechterlijke macht. Etnische diversiteit onder rechters in zes landen*, Nijmegen: Wolf Legal Publ. 2006.

50. De Rechtspraak, *Jaarverslag 2020*, p. 72.

51. *Nieuwsblad van het Zuiden* 20 november 1924.

52. Robert van der Roer, 'De rechter van het volk neemt afscheid', *NRC Handelsblad* 31 januari 1985.

53. Naamlijst leden rechterlijke macht 1979.

54. *Nieuwsblad van het Noorden* 5 juli 1974.

55. Jan de Roos, 'Hennah Buyne', in: Els Kloek (red.), *1001 vrouwen in de 20ste eeuw*, Nijmegen: Vantilt, p. 1499-1500.

56. Naamlijst leden rechterlijke macht 1994.

57. www.hogeraad.nl.

58. <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/04/20/de-zoekplaat-van-de-hoge-raad-1613907-a1358698> Waar is Willem?

59. Aldus de schilder Helen Verhoeven in het *Financieel Dagblad* 7 januari 2017.

60. 'symbolisch' omdat er aan het concreet zichtbaar maken van een geloofsovertuiging van rechters in de rechtszaal mijns inziens wel bezwaren kleven.

61. Verhoeven 2017. Sinds 2000 wordt in Nederland en Europa het debat gevoerd over het dragen van kledingstukken of sieraden die blijk geven van een religieuze overtuiging, waaronder het al dan niet toestaan van de islamitische hoofddoek voor rechterlijk ambtenaren. Zie o.a. Paul Bovend'Eert, 'Geloof in de rechter en het geloof van de rechter', in: Hansko Broeksteeg & Ashley Terlouw (red.) 2011, p. 259-270 en Sietse Dijkstra, *De rechter als evenwichtskunstenaar. De Vrijheid van de rechter om zijn persoonlijke meningen en overtuigingen te uiten*, Den Haag: Boom juridisch 2016.